

**Спеціалізованій вченій раді
Д 26.236.02
в Інституті держави і права імені
В.М. Корецького НАН України**
01001, м. Київ,
вул. Трьохсвятительська, 4

ВІДГУК

**офіційного опонента – доктора юридичних наук
Семенюка Олександра Георгійовича на дисертацію Бабій Алли
Юріївни «Кримінально-правова протидія екстремізму в Україні»,
поданої на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних
наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право**

Актуальність теми дослідження. Закріплені в Конституції України правові основи для утворення, розвитку і захисту громадського суспільства створюють в Україні реальні можливості для захисту прав людини і громадянина. Формування правової держави, побудова громадського суспільства в нашій державі неможливі без надійного правового захисту кожної людини, а також громадських та державних інтересів та інститутів. Відповідно до ст.3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Але права і свободи людини і громадянина не існують ізольовано, вони знаходяться в тісному зв'язку і взаємозалежності з багатьма правовими та соціальними інститутами. В той же час сучасний період розбудови української державності характеризується нестабільним і часто кризовим станом практично у всіх сферах життя країни і суспільства: зовнішній і внутрішній політиці, економіці, національних та релігійних відносинах, у галузі права і моралі, що сприяє процесу розростання екстремізму та супроводжується активним використанням насильства для розв'язання соціальних протиріч. Поступове зростання екстремістської активності актуалізує питання щодо інтенсифікації зусиль по запобіганню цій глобальній

загрозі шляхом розробки нової стратегії і тактики протидії екстремізму. Це зумовлює необхідність творчого переосмислення вказаних проблем, аналіз складних міжнародних та внутрішньодержавних соціальних явищ і процесів, які породжують та стимулюють екстремістську діяльність відповідно до потреб практики, умов сучасного етапу розвитку суспільства. Правильна оцінка цієї ситуації уможливить побудову такої системи запобіжних заходів попередження та протидії екстремізму, яка буде адекватною його реальним загрозам.

Незважаючи на те, що останніми роками інтерес науковців до різних аспектів цього протиправного явища є досить високим, чіткої теорії протидії екстремізму кримінально-правовими засобами в Україні поки ще не розроблено. Тому обрана Бабій А.Ю. тема дисертації є досить актуальною і своєчасною.

Достовірність та обґрунтованості наукових здобутків, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації Бабій А.Ю., видаються достатньо обґрунтованими, оскільки автором опрацьовано численну кількість літературних джерел, присвячених аналізованій проблематиці. При цьому автор висвітлила ті чи інші позиції вчених, проаналізувала ступінь їхньої аргументованості та виклала свої пропозиції щодо поглядів інших дослідників на проблеми протидії екстремізму кримінально-правовими засобами.

При написанні роботи автор здійснила аналіз достатньої кількості джерел (348 найменувань), ґрунтовно та відповідно до мети дослідження опрацьовала не лише праці вітчизняних учених, але і роботи іноземних дослідників проблеми, що розглядається. При цьому вона не обмежилася ідеями, що перебувають у науковому обігу в межах кримінального права, але також зверталася до праць з філософії та теорії права, соціології, психології, міжнародного права, кримінології, що збагатило роботу. Це дозволило їй вирішити важливе наукове завдання, надати відповіді на актуальні і вагомі

питання, вирішення яких має важливе значення для практики, сформувані обґрунтовані пропозиції, висновки й рекомендації.

Методологічна база дисертації відповідає вимогам, що висуваються до сучасних досліджень у сфері гуманітарних наук та свідчить про кваліфіковане використання методологічного інструментарію для вирішення поставлених завдань. Зокрема застосовані такі методи дослідження як формально-догматичний, індукції, системного аналізу, порівняльно-правовий, логіко-семантичний тощо.

Здобувач, з точки зору окресленої теми, правильно визначила та сформулювала об'єкт та предмет дослідження, продемонструвала знання методів наукового пізнання, що позитивно відбилося на повноті та всебічності дослідження, достовірності здобутих наукових результатів, їх науковій обґрунтованості, новизні розроблених теоретичних висновків і науково-практичних рекомендацій, винесених на захист. Так, *об'єктом дослідження* є порядок суспільних відносин у сфері протидії екстремізму засобами кримінальної юстиції; *предметом дослідження* є кримінально-правова протидія екстремізму в Україні.

Мета і завдання дослідження сформульовані у відповідності з темою дисертаційного дослідження. Загальний аналіз наукової праці, висновків за підрозділами та загальних висновків дозволяє стверджувати, що заявлені завдання дисертантом було виконано а поставлену мету – досягнуто. В результаті проведеного дослідження Бабій А.Ю. поглиблено сучасні уявлення про екстремізм та його злочинні прояви, розроблено концептуальні засади кримінально-правової протидії екстремізму і на цій основі сформульовано пропозиції, спрямовані на удосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що за характером і змістом розглянутих питань дисертація є першим в Україні монографічним науковим дослідженням кримінально-правових проблем протидії екстремізму.

Перш за все привертає увагу обґрунтування доцільності криміналізації пропаганди і поширення ідеології екстремізму шляхом доповнення статтею 110¹ розділу I Особливої частини КК України.

Цікавим вважається визначене дисертанткою поняття екстремістського злочину (екстремістського акту) як передбаченого КК умисного суспільно небезпечного діяння, яке вчинене з екстремістських мотивів або з метою досягнення екстремістських цілей.

Новою та перспективною є пропозиція щодо необхідності визначення системи екстремістських злочинів, яку становлять такі групи суспільно небезпечних посягань: 1) терористичні злочини; 2) «сепаратистські» злочини; 3) злочини, вчинені з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (злочини нетерпимості); 4) інші злочини, вчинені з екстремістських мотивів або спрямовані на досягнення екстремістських цілей.

Цілковато або частково новими для доктрини кримінального права можуть бути визнані й деякі інші положення рецензованої дисертації.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені в дисертації висновки й рекомендації стосовно протидії екстремізму у кримінальному праві України можуть бути використані у таких сферах:

– *науково-дослідницькій* – для подальшого дослідження проблем протидії екстремізму у кримінальному праві України (акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у наукову діяльність Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України від 18 лютого 2021 року);

– *нормотворчій* – для подальшого вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність у сфері протидії екстремістським злочинам, зокрема, під час підготовки доповнень до Особливої частини КК України щодо введення відповідальності за пропаганду і поширення ідеології екстремізму;

– *правозастосовній* – під час реалізації кримінально-правової політики у сфері протидії екстремізму;

– у навчальній – під час викладання кримінального права України, підготовки відповідних розділів підручників, навчальних посібників і відповідних розділів науково-практичних коментарів законодавства про кримінальну відповідальність (акт впровадження результатів дослідження у навчальний процес Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія» від 23 лютого 2021 року № 34/21).

Повнота викладу наукових положень, висновків, рекомендацій, сформульованих у дисертації, авторефераті та опублікованих працях.

Основні результати та висновки дисертації викладені в 12 публікаціях, з яких вісім статей опубліковано у фахових періодичних виданнях України, одна – у науковому фаховому виданні країни Євросоюзу (Словаччина), а також трьох тезах доповідей на всеукраїнській та міжнародних науково-практичних конференціях.

Вивчення дисертації та автореферату дисертації **«Кримінально-правова протидія екстремізму в Україні»** надає підстави для висновку про **ідентичність їх змісту**. Дисертацію та її автореферат оформлено відповідно до встановлених МОН України (наказом від 12.01.2017 № 40) вимог, викладено літературною мовою, науковим стилем, їхні тексти практично позбавлені граматичних та орфографічних помилок.

Оцінка змісту дисертації, її оформлення та наукова новизна роботи.

Структурно дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які охоплюють вісім підрозділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (348 найменувань) та додатків.

У першому розділі **«Теоретичні засади дослідження проблем кримінально-правової протидії екстремізму»** дається характеристика змісту екстремізму як соціального явища і правової категорії, визначено та проаналізовано зміст понять «екстремізм» та «екстремістська діяльність».

Зокрема, було обґрунтовано твердження про те, що з метою забезпечення правової, у тому числі кримінально-правової, протидії цьому явищу варто розмежовувати екстремізм як соціальне явище і як правову категорію. Екстремізм як соціальне явище утворюють наступні складові: ідеологія екстремізму (базис екстремістських практик), екстремістська діяльність (втілення у життя екстремістської ідеології) та екстремістська група чи організація (форма соціальної організації екстремістської діяльності). Екстремізм як правова категорія являє собою сукупність протиправних екстремістських діянь, за вчинення яких передбачена кримінальна або адміністративна відповідальність. При цьому дисертанткою доводиться, що поняття «екстремістська діяльність» та «екстремізм» перебувають у співвідношенні частини та цілого.

Другий розділ **«Екстремістські злочини: поняття, система та види»** присвячений аналізу доктринальних підходів вчених щодо розуміння сутності екстремістських злочинів, розгляду проблеми визначення злочинів, які можуть належати до екстремістських та запропоновано їх класифікацію.

Заслуговує на увагу позиція дисертанта, що екстремістські злочини становлять собою окремий вид злочинів, але за місцем розташування конкретного екстремістського діяння у тому чи іншому розділі Особливої частини КК України, екстремістські злочини можуть належати до злочинів проти основ національної безпеки України (статті 109, 110, 112, 113 КК України), злочинів проти життя та здоров'я особи (п. 14 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127, ч. 2 ст. 129); 2) злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (статті 161, 178, 179, 180), злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту (стаття 278) злочинів проти громадської безпеки (статті 258, 260, 266), злочинів проти громадського порядку та моральності (статті 294, 300), злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та злочини проти журналістів (статті

341, 349), злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (статті 436¹, 439, 442, 443, 444) та інших видів злочинів.

Цікавою є висловлена здобувачкою думка про те, що систему екстремістських злочинів становлять не лише власне екстремістські акти, але й злочини, що вчиняються при здійсненні екстремістської діяльності та безпосередньо пов'язані з нею. В зв'язку з чим нею запропоновано наступну класифікацію екстремістських злочинів:

1) власне екстремістські злочини (екстремістські акти або акти екстремізму, тобто екстремістські злочини у вузькому розумінні);

2) злочини, пов'язані з екстремістською діяльністю, в тому числі ті, які пов'язані з функціонуванням екстремістської групи чи екстремістської організації (екстремістські злочини у широкому розумінні).

Крім того, звертає на себе увагу пропозиція розглядати екстремістські злочини у широкому та вузькому розуміннях. В широкому розумінні до екстремістських дисертантка відносить злочини, пов'язані з екстремістською діяльністю. У вузькому розумінні до екстремістських злочинів належать екстремістські акти. Екстремістський злочин у вузькому розумінні (екстремістський акт) – це передбачене КК умисне суспільно небезпечне діяння, яке вчинене. До вказаних діянь можуть у певних випадках належати злочини, передбачені статтями 109, 110, 112, 113, 115 (п. 14 ч. 2), 121 (ч. 2), 122 (ч. 2), 126 (ч. 2), 127 (ч. 2), 129 (ч. 2), 161, 178, 179, 180, 258, 260, 266, 278, 294, 300, 341, 349, 436¹, 439, 442, 443, 444 та іншими статтями КК України.

У третьому розділі **«Кримінально-правова характеристика екстремістських злочинів та проблеми вдосконалення законодавства про відповідальність за їх вчинення»** розглядаються об'єктивні та суб'єктивні ознаки екстремістських злочинів, визначаються основні напрями вдосконалення вітчизняного антиекстремістського законодавства.

Обґрунтовується, що екстремістські злочини характеризуються багатооб'єктністю: безпосереднім об'єктом екстремістських діянь є порядок

суспільних відносини, що забезпечує захист інтересів особи, суспільства і держави від екстремістських злочинних посягань. До родових об'єктів екстремістських злочинів можуть у певних випадках належати: основи національної безпеки України, життя та здоров'я, виборчі, трудові та інші особисті права і свободи людини і громадянина, безпека руху та експлуатації транспорту, громадська безпека, громадський порядок та моральність, авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, мир, безпека людства та міжнародний правопорядок тощо. Об'єктивна сторона складів екстремістських злочинів характеризується суспільно небезпечним діянням як у формі дії, так і бездіяльності. Склади екстремістських злочинів передбачають як фізичні, так і інформаційні дії.

Робиться висновок, що суб'єкт складів екстремістських злочинів (екстремістських актів) загальний: осудна фізична особа, яка досягла загального віку кримінальної відповідальності – 16 років. Разом з тим суб'єкт деяких екстремістських злочинів (екстремістських актів), відповідальність за які передбачена ст. ст. 112, 113, 115 (п. 14 ч. 2), 121 (ч. 2), 122 (ч. 2), 258, 278, 349, 443 КК України – це осудна фізична особа, яка досягла віку 14 років.

Екстремістські злочини характеризуються умисною формою вини. Феномен екстремізму у значній мірі визначається специфічними мотивами та цілями його злочинних проявів, які слугують підставою для їх виділення в окрему групу екстремістських злочинів. Саме екстремістські мотиви або цілі як обов'язкові ознаки суб'єктивної сторони екстремістських злочинів відображають специфіку останніх. Екстремістські цілі за своїм змістом охоплюють терористичні та сепаратистські цілі. При цьому, екстремістські мотиви не обмежуються расовою, національною чи релігійною нетерпимістю. При цьому можуть мати місце корисливі мотиви, помста або інші мотиви. При конкуренції екстремістських мотивів з іншими, необхідно встановити домінуючий мотив і враховувати його при кримінально-правовій оцінці діянь.

Доводиться, що на сучасному етапі з метою забезпечення належної протидії цьому явищу доцільно ухвалити спеціальний закон про протидію екстремізму. Наявність спеціальної нормативно-правової бази протидії екстремізму в Україні дозволить на належному рівні захистити державу від деструктивного впливу проявів екстремізму. До основних складових елементів антиекстремістського законодавства повинні належати спеціальний антиекстремістський закон та спеціальні антиекстремістські норми КК України. Розробка та ухвалення концепції протидії екстремізму, відповідної програми заходів, спеціального антиекстремістського закону, відповідних підзаконних актів, удосконалення КК у сфері протидії екстремістським злочинам утворить нормативну основу для системної протидії цьому негативному явищу.

Крім цього, здобувачкою пропонується доповнити Особливу частину КК України статтею 110¹ «Пропаганда чи поширення ідеології екстремізму».

Позитивно оцінюючи рецензовану працю, звернемо увагу на окремі протиріччя, спірні положення, які потребують додаткової аргументації, або спеціальних пояснень дисертанта в процесі публічного захисту роботи.

Цілком невдалою вважається спроба дисертантки визначити категорію екстремістських злочинів шляхом переліку складів злочинів, передбачених особливою частиною КК України, за наявності екстремістських мотивів або цілей як обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони таких злочинів. Адже за таких умов неможливо обмежити коло цих діянь переліком якихось конкретних складів злочинів. Ознака крайності поглядів, ідей, способів і методів досягнення поставлених цілей є важливою для розуміння суті екстремізму. Однак, вона є надто широкою та загальною, щоб використовуватися як основний критерій класифікації тих чи інших дій як екстремістських. Такі спроби у концептуальному плані вважаються малопродуктивними, а у практичному – марними, оскільки, по-перше, це був би великий мінливий перелік, який потребував би постійного доповнення, по-

друге, діяння, що підпадають під ознаки таких складів злочинів, в одних випадках матимуть екстремістський характер, в інших – ні.

Але якщо й може такий перелік тут мати певне місце, то лише в ілюстративному, а не обов'язковому плані, з двома обов'язковими застереженнями: по-перше, про те, що він лише приблизний, а, по-друге, про те, що не всі діяння, які підпадають під ознаки вказаних статей, є екстремістськими, а тільки ті, які відповідають встановленим в науці кримінального права критеріям екстремістських злочинів взагалі та злочинів екстремістського характеру (екстремістської спрямованості) зокрема. Натомість таких критеріїв до цього часу не вироблено та дисертанткою не запропоновано.

2. Важко погодитись з автором, що до екстремістських злочинів слід зараховувати злочини, передбачені статтями 109, 110, 112, 113 КК України, адже кожний із цих злочинів має свою спеціальну мету, яка може і не збігатися з екстремістськими цілями. За своїм змістом мета включає в себе свідомість і волю людини по відношенню до об'єктивного результату його поведінки. Тому вона (мета) вказує на дійсний (хоча б і віддалений) об'єкт злочинного діяння й виражає відношення особистості до цього об'єкта. Водночас, мета – це уявлення про бажаний результат, якого прагне особа, що визначає спрямованість діяння. Така мета нерозривно пов'язана з мотивом злочину, який виступає в якості спонукання (рушійної сили) злочину для досягнення бажаного результату з метою задоволення породжених мотивом потреб. З огляду на це мотив дозволяє визначити, заради чого (особистісна сутність) і чому (емоційний імпульс) вчиняється та чи інша дія, а мета – якого результату прагне досягти особа завдяки суспільно небезпечного діяння. Наприклад, диверсія (ст.113 КК), може бути здійснена виключно із визначеною у законі метою – ослаблення держави, яка має бути доведена досудовим слідством та судом. За відсутності спеціального умислу на завдання такої шкоди державі такий склад злочину відсутній, що не виключає наявності в діях особи іншого складу злочину.

Тому більш правильно проводи відокремлення екстремістських злочинів від всіх інших не лише за метою та цілями, а за сукупністю суб'єктивних та об'єктивних ознак, а саме: насильницький і, здебільшого, демонстративний характер різноманітних форм проявів ворожості до загальноприйнятих соціальних цінностей із метою дестабілізації та руйнування сформованих у суспільстві відносин і цінностей.

3. Не заперечуючи щодо доцільності та нагальності криміналізації пропаганди та поширення ідеології екстремізму, вважаємо, що запропонована здобувачкою новелла у вигляді ст. 110-1 КК України є недосконалою, оскільки не містить роз'яснення понять «ідеологія екстремізму» та «екстремістські матеріали». Це призведе до значних складнощів у правозастосовній практиці при кваліфікації протиправних дій за ознаками цього злочину. Тому бажано б було у дефініції цієї статті або у примітці до неї розкрити зміст цих понять шляхом перелічення їх основних ознак.

Втім, вказані зауваження носять дискусійний характер і, в цілому, не впливають на позитивну оцінку роботи. Дисертаційне дослідження Бабій Алли Юріївни відповідає напрямку спеціальності і являє собою завершену науково-дослідну роботу, в якій отримані нові, науково обґрунтовані результати, що вирішують конкретне наукове завдання та сприятимуть подальшому розвитку науки кримінального права, можуть бути використані при удосконаленні чинного Кримінального кодексу України.

Автореферат дисертації відповідає змісту дослідження та належним чином відображає його основні положення та результати.

Висновок

Висловлені зауваження стосуються переважно спірних, дискусійних питань, певної незавершеності чи неповноти розгляду окремих питань теми дисертації, є передумовою дискусії в ході захисту і не впливають на загальну позитивну оцінку роботи, яка є самостійним комплексним дослідженням з

актуальної теми, має науково-теоретичне й практичне значення, містить наукові положення, які є новим вирішенням конкретної наукової проблеми, та сприяє вдосконаленню кримінального законодавства у сфері протидії екстремізму в Україні.

Робота повністю відповідає вимогам п. п. 9, 10, 13 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567, та наказу Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації». Тому авторка дисертації «**Кримінально-правова протидія екстремізму в Україні**» Бабій Алла Юріївна з урахуванням значимості проведеного дослідження й отриманих результатів на підставі публічного захисту заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право.

Офіційний опонент –

**Перший заступник керівника
Міжвідомчого науково-дослідного центру
з проблем боротьби з організованою злочинністю
при Раді національної безпеки і оборони України
доктор юридичних наук**

Олександр СЕМЕНЮК

« 16 » квітня 2021 року

Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби з організованою злочинністю при РНБО України	
Вих. №	<u>03/108</u> від <u>16.04</u> 20 <u>21</u> р.
арк. основ. докум.	<u>12</u> дод. <u>-</u>